

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТИЙ ТА УПРАВЛІННЯ У МИКОЛАЇВСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ ГУБЕРНАТОРСТВІ У ХІХ СТ.

Історія Північного Причорномор'я та Криму за часів Російської імперії та Радянського Союзу розглядалася як історія стратегічно важливих прикордонних земель великих держав. Ці ж регіони, передусім, південні землі України і їх історію потрібно розглядати не з точки зору стратегічного придатку, а як історію власне української держави. Про ХІХ ст. можна говорити як про період інтенсивної колонізації краю Російською імперією, яка мала як прогресивні, так і негативні наслідки. Осередком імперської російської колонізації у ХІХ ст. постає Миколаївське військово-губернаторство, яке було створене в 1803-1805 рр.

Проект його заснування почав розробляти ще Г. Потьомкін. За його участю були побудовані місто Миколаїв (1789 р.) та адміралтейські селища (1780-і рр.), Богоявленськ, Воскресенськ, Покровськ, Калинівка, Знам'янка і Богданівка. У 1805 р. розпорядженням по Чорноморському флоту від 20 березня до посади Головного командира було приєднано звання військового губернатора міст Миколаєва і Ахтіара (Севастополя) [1]. Не дивлячись на територіальну приналежність, в одну адміністративну одиницю було виділено міста та селища, пов'язані з флотом та суднобудуванням. А. Шмідт вказував, що адміністративний поділ Новоросійського краю не завжди співпадав з територіальним поділом на губернії і повіти, тому "в зовсім непідлеглому відношенні до цивільного губернатора знаходяться: Чорноморські адміралтейські поселення, управління Миколаївського військового губернатора..." [2]. Центром військового губернаторства став Миколаїв, де в той час знаходилось Чорноморське Адміралтейське Правління.

Під владою Головного командира флоту та військового губернатора було об'єднано всі чорноморські ескадри, порти, адміралтейства та верфі, підприємства Морського відомства. У руках однієї людини фактично і юридично поєднано військову і цивільну владу. Військовий губернатор призначався особистим Указом імператора [3]. Йому та його адміністрації було надано широку самостійність у діях і певну незалежність від вищих осіб та установ Херсонської та Таврійської губерній. Він безпосередньо підлягав Петербургу: з морських справ - Морському міністру, з цивільних - Міністерству внутрішніх справ.

Головний командир флоту та військовий губернатор отримував жалування 9900 руб. на рік. При ньому завжди знаходились ад'ютант та юрисконсульт [4].

Система управління флотом і губернаторством на початку ХІХ ст. виглядала таким чином: Головний командир та військовий губернатор керував на флоті Чорноморським Правлінням, з цією метою була заснована особлива канцелярія - "Управління Чорноморського Департаменту", одна з експедицій Правління - Чорноморська виконавча - відала адміралтейськими поселеннями; з цивільних питань існувала Канцелярія військового губернатора у Миколаєві, а у Севастополі його обов'язки виконував капітан над портом. Губернатору підпорядковувались всі органи державного, поліцейського, судового управління, а також місцевого самоврядування.

Канцелярією військового губернатора керував управитель, справи вели столоначальник та три канцеляристи. Пізніше було введено посади помічника столоначальника, архіваріуса, журналіста, ексекютора, скарбника канцелярія стала поділятися на структурні частини. З 1813 р. міська Дума виділяла кошти на утримання апарату канцелярії, а з 15 жовтня 1828 року Міністерство фінансів надало державне фінансування. Оскільки вся повнота влади зосереджувалась в руках військового губернатора, то і в його канцелярії вирішувались всі основні питання [5].

Поліцейські органи було створено у 1806 р. завдяки діяльності військового губернатора І.І. Траверсе. Керував поліцією поліцмейстер. Під його началом знаходились приватний пристав, квартальний наглядач, 9 десятських. Окрім цього було

створено поліцейську команду з двох унтер-офіцерів та 12 чоловік драгунів. Між мешканцями міста була розподілена поліцейська повинність, також за рахунок жителів купувалась амуніція, транспортні та пожежні засоби, утримувались будочники, наглядачі за конями тощо. Поліція знаходилась у відомстві Міністерства внутрішніх справ, а на місці підлягала військовому губернатору. Пізніше Миколаїв було поділено на чотири поліцейські частини і штат поліцейського управління перекомплектувався згідно з новим поділом [6].

У 1821 р. у Миколаєві з'явився Городовий Комітет - виборна кредитна установа, подібної інституції не було в жодному з губернських міст імперії. Вона складалася з голови та депутатів від дворянства, купецтва, діловода та скарбника. Комітет розпоряджався капіталом, що належав місту, видаючи його в обіг у вигляді позик жителям міста, в основному купцям й іншим імушим особам та установам. Його було ліквідовано у 1875 р., коли в Миколаєві з'явилась контора Державного банку [7].

Внаслідок Кримської війни (1853-1856 рр.) Севастополь було зруйновано, флот майже знищено, в Миколаєві почалася криза, з якої місто не могло вийти довгі роки. За умовами Паризького пакту (1856 р.) Росія не могла мати військово-морські бази на Чорноморському узбережжі та військовий флот, крім декількох кораблів берегової охорони. Війна та Паризький договір безпосередньо вплинули на зміни в адміністративно-територіальному устрої та управлінні Миколаївського військового губернаторства. У 1856 році було ліквідоване Управління Головного командира Чорноморського флоту, в 1857 році уряд за політичними мотивами змушений був застосувати до Чорноморського флоту широку систему скорочень. Тому з 1856 року по 1860 рік посада військового губернатора поєднувалася з посадою завідуючого морською частиною в Миколаєві.

Управління Севастополем ще знаходилося під юрисдикцією Миколаївського військового губернатора. Але на практиці у відношеннях Севастополя і Миколаєва виникли певні ускладнення. У Севастополі обов'язки командира Севастопольського порту і виконуючого обов'язки військового губернатора не були поєднані, як раніше, в одній особі. Останній у вирішенні різних питань все більше звертався до Новоросійського генерал-губернатора. Г. І. Бутаков, який перебував на посаді військового губернатора у Миколаєві, писав, що його повноваження щодо Севастополя залишаються невизначеними, хоча він продовжував керувати справами у Севастополі та роботою комісії по післявоєнній відбудові міста. Г. І. Бутаков просив Новоросійського генерал-губернатора швидше вирішити питання його повноважень щодо Севастополя.

За Указом Правлячого Сенату від 27 червня 1858 року деякі цивільні функції Миколаївського військового губернатора були передані його наміснику у Севастополі, якому було дозволено звертатися безпосередньо до Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора в Одесі. А 23 серпня 1873 року Державна Рада затвердила постанову, за якою Севастополь було виділено зі складу Таврійської губернії і підпорядковано особливому градоначальству. Йому було надано право вищого завідування всіма урядовими адміністративними установами, і на цій підставі в особі градоначальника було поєднано посади командира Севастопольського порту і коменданта. У справах цивільного управління воно було підпорядковано Новоросійському і Бессарабському генерал-губернатору [8].

27 січня 1860 року за новим Положенням по морській частині ("Загальне формування управління морським відомством") Миколаївський порт було збережено як головний на Чорному морі. На чолі його мав стати Головний командир порту. Одночасно він був начальником гарнізону і підлягав генерал-адміралу, а з берегових справ - керуючому Морським міністерством.

На початку 1860 р. до Миколаєва прибув новий губернатор Б. О. фон Глазенап [9], який познайомився зі станом місцевого самоврядування та роботою державних установ у м. Миколаєві.

Думки військового губернатора Б. О. фон Глазенапа про зміни в місцевому управлінні співпали з розпорядженнями уряду з цього приводу. У документах Миколаївського держархіву знаходимо лист міністра внутрішніх справ від 26 квітня 1862 року до миколаївського військового губернатора про те, що уряд збирається ввести новий порядок громадського управління в містах. У міністерстві була складена програма для вивчення місцевих особливостей, там чекали пропозицій з цього приводу. На цьому листі рукою Глазенапа накладено резолюцію про склад комісії, яка мала займатися вивченням місцевого управління у Миколаєві. Головою її було призначено контр-адмірала Я. М. Юхарі-на. Комісія в своєму звіті зазначала, що "втручання місцевих властей у справу міської громади... перешкоджає розвитку в суспільстві прагнення до самостійності в своїх діях і поселяє в ньому байдужість до громадських справ". Починаючи якусь справу, губернатори часто не радились з думою і не залучали до участі в ній членів міської громади. Тому комісія побажала надавати особам, обраним громадою більше свободи і висловила надію, що це примусить їх "звертати серйозну увагу на свої обов'язки і помалу розвине у обивателів здатність до самоврядування" [10].

Матеріали подібних комісій стали основою для прийняття нового Положення 1870 р., яке надавало міському управлінню право розпоряджатися в комунальному господарстві, а губернатору - "нагляд за законним його виконанням". У межах своєї влади Дума та управа діяли самостійно, губернатор мав втручатися тільки в разі невиконання обов'язкових для міста повинностей. Він зупиняв виконання постанов думи, якщо знаходив їх несумісними з законом, загальною державною користю та інтересами місцевого населення. Свої дії губернатор узгоджував з Особливим з міських справ присутствієм, яке було засноване тільки для таких міст, як Петербург, Одеса, Кронштадт, Миколаїв, Керч та Севастополь.

Але й після введення нового Положення у 1873 р. справи в органах місцевого самоврядування не покращилися, про що свідчить лист військовому губернатору Н. А. Аркасу від мешканців міста: "обивателі Миколаєва зраділи, що при участі від всіх станів семидесяти двох гласних, дії в міському управлінні стануть виконуватися правильно, законно і успішно, але на ділі розчарувалися... Потрібні на 1873 рік розписи про міські доходи і витрати, складені невчасно, ... розглядаються й понині в Думі, і будуть готові хіба що на кінець 1875 року, тоді, коли вони ні до чого слугувати не можуть. ...За постановами без розписів не можливо робити витрати, але не дивлячись на це, наші гласні діють і розпоряджаються як у власних справах, і не дають звітів про збір і використання міських сум" [11]. У 1892 р. в Миколаєві було введено нове Городове положення [12].

У 1870 році Росія добилася суверенітету на Чорному морі із 1871 року посада військового губернатора Миколаєва знов поєднувалася з посадою Головного командира флоту і портів Чорного і Каспійського морів, а з 13 травня 1891 р. - з посадою Головного командира Чорноморського флоту і портів Чорного моря [13].

Період з 1805 р. по 1877 р. в значній мірі пов'язаний із змінами у складі та управлінні Чорноморськими адміралтейськими поселенцями. У 1819 році відбулися перші адміністративно-територіальні зміни. Стосовно них, 20 березня 1819 року Олександр І підписав Указ, за яким Богданівка та Знам'янка через своє розташування на території округи військових поселень виведені зі складу Миколаївського військового губернаторства [14], замість них були передані губернаторству Березнегувате і Висунськ.

У 1825 році адміралтейські поселення безпосередньо підпорядковувалися Управлінню Чорноморських адміралтейських поселень у Миколаєві, яке підлягало Головному командирові Чорноморського флоту і портів. Це управління складалось з управителя, письмоводителя та одного канцелярського чиновника [15]. Морським відомством призначались у села доглядачі з офіцерів, по одному на два сусідні селища. Вони мали слідкувати за порядком, виконанням поселенцями повинностей, виходом на роботу, порушеннями трудової дисципліни.

Кожне селище являло собою окрему общину. Місцеве управління, "зборна ізба", а з 1845 р. "сільська розправа", складалось із сільського старости, писаря, помічника писаря,

збирача податків, чотирьох гласних і одного десятського.

15 липня 1861 року разом з ліквідацією кріпацтва некваліфікована примусова праця адміралтейських поселенців була замінена вільнонайманою, а самим поселенцям надано право зараховуватись в міські або сільські стани на підставі загальних законів, вони мали сплачувати всі види податків та відбувати повинності як і аналогічні верстви населення [16].

Восени 1861 року комісія під керівництвом контр-адмірала Я. М. Юхаріна займалась перетворенням колишніх адміралтейських поселень в пригороди та організацією управління в них. Комісією було проведено ряд зборів, на яких поселенці вирішили приписатися до стану міщан м. Миколаєва, для завідування господарськими, громадськими і сирітськими справами заснувати одну Думу для кожних двох сусідніх селищ: Богоявленська і Покровська, Воскресенська і Калинівки, Березнегуватого і Висунська. У Думи обиралися голова, два гласні, один кандидат, секретаря особисто призначав військовий губернатор. Вибори до неї пройшли на початку весни 1862 року [17].

Для завідування поліцейською частиною в пригородах були призначені поліцейські пристави по одному на два сусідні пригороди. Пригородне поліцейське управління знаходилося в залежності від міської поліції Миколаєва [18]. У судовому відношенні пригородні міщани підпорядковувалися Миколаївському міському Магістрату [19].

Згідно з указом від 13 травня 1877 року, пригороди: Богоявленськ, Воскресенськ, Калинівка, Покровське, Березнегувате і Висунськ, були перейменовані в посади, виведені з Управління Миколаївського військового губернатора і підпорядковані Херсонській губернській адміністрації [20]. Таким чином, у Миколаївському військовому губернаторстві залишилося тільки саме місто та хутори, розташовані на приміській землі.

У зв'язку з посиленням революційної діяльності народників 5 квітня 1879 року в Одесі було засновано Управління тимчасового генерал-губернатора [21]. Його діяльність охоплювала Херсонську, Катеринославську, Таврійську та Бессарабську губернії. Йому були підпорядковані всі місцеві губернатори, градоначальники, жандармерія і поліція, а також цивільні установи і учбові заклади, в тому числі йому підлягав Миколаївський військовий губернатор. Управління тимчасового Одеського генерал-губернатора було скасовано Указом Сенату від 8 серпня 1889 року, коли загроза виникнення революційної ситуації зменшилася [22].

У 1895 році Управління Чорноморського флоту, яке досі знаходилося у Миколаєві, було переведено в Севастополь. Миколаїв стає другорядним військово-морським портом, що призводить до ліквідації військового губернаторства. На цей час до нього належали тільки місто Миколаїв та 5 приміських хуторів: Водопій, Василівка, Широка Балка, Мішково-Погорілове і Харченкове. Згідно з Указом імператора від 5 червня 1900 року, в Миколаєві було введено градоначальство [23]. Посаду градоначальника було поєднано з обов'язками командира Миколаївського порту; його канцелярію перейменовували в канцелярію градоначальника, якому надали право завідування всіма урядовими установами на загальних підставах.

На жаль, імперський уряд весь час жорстко дотримувався односторонньої політики щодо розвитку міст та селищ військового губернаторства і вбачав у них лише військово-морські бази, кораблебудівні і судоремонтні заводи, що не давало їм змоги використовувати свої природні можливості і гармонійно розвиватися в усіх напрямках. Миколаївське військово-губернаторство, як колыска Чорноморського флоту, виконало своє призначення і необхідність в його існуванні відпала.

Джерела та література

1. Центральный Государственный Архив Военно-Морского Флота России, ф. 2092, оп. 0172, д. 124, л. 16.
2. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами

Генерального штаба. Херсонская губерния. // Составил Генерального штаба подполковник А. Шмидт. - СПб., 1863. - С. 86-87.

3. Обязанности чинов портовых управлений. Главный командир. // Свод морских постановлений. По 31 декабря 1897 г. - СПб., 1898. - С. 74.

4. Там само. - С. 89.

5. Державний архів Миколаївської області (ДАМО), ф. 230, оп. 1, спр. 113, арк. 1,8-9, 16,33.

6. Там само, спр. 4, арк. 2, 3, 13, 15-17, 21-22, 27, 32-34, 42-43.

7. Там само, спр. 63, арк. 2-3.

8. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 1, оп. 140, спр. 74, арк. 1-6.

9. Левченко Л. Л., Глазенап Б. О. і реформа міського управління у Миколаєві. // Наукові праці. - Миколаїв: Видавничий відділ МФ НаУКМА, 1998. -С.40.

10. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 4503, л. 23.

11. Там само, спр. 9143, арк. 126.

12. Там само, спр. 13098, арк. 1-3.

13. Обязанности чинов портовых управлений... -С. 23.

14. ДАМО, ф. 246, оп. 1, спр. 4, арк. 2, 7, 20.

15. Об увольнении из Морского ведомства Черноморских адмиралтейских селений(Составлено особою комиссиею в Николаеве в 1859 г.). // Морской сборник. - СПб., 1860. - № 4. - С. 512.

16. Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник. - СПб., 1861. -С. 100-101.

17. ДАМО, ф. 230, оп. 1, спр. 3440, арк. 28, 34, 37-38, 43, 47, 51, 56, 80.

18. Там само, арк. 184.

19. Там само, арк. 224.

20. Там само, спр. 4503, арк. 22.

21. ДАОО, ф. 5, оп. 1, Исторична довідка до фонду тимчасового Одеського генерал-губернатора. -СІ.

22. Там само, спр. 1990, арк. 12 зв.

23. ДАМО, ф. 216, оп. 1, спр. 1029, арк. 2-2зв.